

DRAMA VAN BIJGELOOF TE ONKERZELE - 1815

door Leon DE COUVREUR

November 1815. Onkerzele telde op dat moment 512 inwoners. Groot en klein herinnerde zich nog zeer levendig de Engelse troepenmacht die op het grondgebied van het dorp verbleven had, op weg naar Waterloo, waar op 18 juli 1815 aan de heerschappij van Napoleon definitief een einde gesteld werd.

In de Kampstraat, nauwelijks vijftig meter van elkaar verwijderd, woonden twee boerengezinnen, in goede doen.

1. Het gezin Jean D'Haene, met zijn vrouw Katerina De Turck, een vijftigtal jaren oud, en hun twee dochters Marie-Thérèse en Petronella.
2. Pieter Bruylandt, 52 jaar oud, een koppige kleine, stevig gebouwde man met een blonde baard, zijn 47-jarige vrouw Jeanne Spitaels en hun twee dochters, de 19-jarige Berlinda en de 16-jarige Anna. Zij hadden een inwonende meid Dorothea De Clercq.

Sedert enkele maanden leed Berlinda Bruylandt aan een geheimzinnige kwaal. Niet tot de minste krachtinspanning bekwaam bleef zij met hevige koorts aan het bed gekluisterd. In haar linker lies verscheen een gezwel dat als maar groter werd. Vermits in soortgelijke kleine dorpsgemeenschap iedereen van iedereen alles weet of meent te weten, nam de boosaardigheid snel bezit van alles wat aan een onbekende oorzaak te wijten is. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat al heel snel gefluisterd werd dat de passage van de Engelse troepen aan de grondslag van Berlinda's ziekte lag.

De Bruylandts - primitieve en beïnvloedbare wezens - waren erg onder de indruk van het lijden van hun dochter. Eerst consulteerden zij Dr. Delamarre van Izegem. Toen diens remedie niet hielp, trokken zij naar de herberg 'De Driekoningen' te Geraardsbergen waar een monnik verbleef die de roep had over genezende krachten te beschikken. De genezer gaf hen een fles mee waarvoor zij twee gulden betaalden. Op hetzelfde moment werd hun vee door runderpest getroffen. In hun zwakke geest rijpte de overtuiging dat de beproevingen die hun troffen geen natuurlijke oorzaak hadden, dat iemand hun kwaad wilde en hun betoverd had. Al spoedig nam hun verdenking vaste vorm aan en richtte zich op een welbepaald persoon.

Het werd een obsessie en zij zonnen op een middel om de betovering ongedaan te maken. Op 14 november 1815, een kille, mistige, triestige ochtend, om 7.30 uur klopte Pieter Bruylandt aan bij Jean D'Haene. Hij vertelde dat zijn vrouw ziek geworden was, dat hij niet wist wat te doen en of Katerina hem wou helpen. In haar ochtendkledij volgde Katerina Pieter naar zijn huis. Eens binnen vergrendelde Pieter deuren en vensters en riep zijn vrouw.

Katerina had niet de tijd haar verbazing uit de drukken de "zieke" gezond en wel te zien verschijnen. Pieter had haar bij de keel gegrepen, haar voor toverkol verweten, haar geboden de betovering weg te nemen, of anders zou zij het lot van de heksen ondergaan. Ondertussen had Jeanne Spitaels takkebossen in de haard opgestapeld en het vuur aangestoken. Toen Katerina antwoordde niet te begrijpen wat er omging, werd zij aan handen en voeten gebonden, schoeisel en kousen verwijderd en met de voeten en benen in de brandende haard gestoken. Het slachtoffer schreeuwde het uit van de pijn en hield vol dat zij niet kon "ontdoen" wat zij niet "gedaan" had. Onderwijl was ook de zieke Berlinda in de huiskamer verschenen. Ziedend van woede schreeuwde Pieter Bruylandt:

"zie wat ge mijn dochter hebt aangedaan. Neem onmiddellijk de betovering weg, of...!" En weer werd de arme Katerina de haard ingeschoven, zodat ze tot de knieën verbrand werd. Opgeschrikt door het gehuil van het slachtoffer waren intussen de jongste dochter Anna en de meid Dorothea De Clercq in de keuken verschenen. Niet bestand tegen het gruwelijk tafereel liepen zij naar de zolder en vluchtten via het dakraam de velden in. Berlinda rukte een sabel van de muur en bracht er meerdere slagen op de armen van Katerina mee toe. Een derde keer werd zij in het vuur geduwd en de vlammen likten nu haar dijen. Half bewusteloos van de pijn had Katerina nog de tegenwoordigheid van geest om, schijnbaar, toe te geven en smeekte ze thuis haar missaal te gaan halen zodat zij de bevrijdende gebeden zou kunnen prevelen. Zij hoopte dusdanig haar gezinsleden te alerteren. Pieter Bruylandt stemde toe en zijn vrouw wist het bewuste missaal te gaan halen zonder bij Katerina's man enig achterdocht te wekken.

Toen Katerina merkte dat haar list niet was geslaagd, beweerde ze van de pijn de letters niet te kunnen onderscheiden en smeekte ze de dorpspastoor te gaan roepen. Hij zou immers kunnen vaststellen of zij een heks was of niet en in bevestigend geval zou hij weten hoe haar te exorciseren. Deze oplossing scheen Pieter Bruylandt voldoening te schenken en hij vertrok naar de pastorij. In verband met wat daar besproken werd, heeft het gerechtelijk onderzoek nooit klaarheid kunnen scheppen. Bij zijn terugkomst verklaarde Pieter Bruylandt dat de pastoor geweigerd had hem te volgen.

Meer dan twee uren had de martelgang van Katerina geduurd. Nu sneed het sinistere trio haar boeien los en gooide de arme vrouw, meer dood dan levend, de straat op. In velden of wegen was niemand te bespeuren, behalve een getuige van het schouwspel, vrouw De Clercq, maar vermits zij de moeder was van Bruylandts meid besloot zij niet in te grijpen en het voorval te ignoreren. Met een laatste krachtinspanning sleepte de arme Katerina zich tot aan haar woning. Haar huisgenoten, totaal overstuur, legden de arme vrouw te bed, en verwittigden de burgemeester en de chirurgijn, terwijl het nieuws van haar belevenissen als een lopend vuurtje de ronde van het dorp deed. De Chirurgijn Paul Bertens uit Geraardsbergen kwam als eerste ter plaatse. De meer dan ernstige graad van verwondingen vaststellend gaf hij de raad het slachtoffer de laatste sacramenten te laten toedienen.

Van geen kleintje vervaard trok de geneesheer naar het erf van Pieter Bruylandt. In de keuken was geen spoor van wat er gebeurd was te bekennen, maar er hing een vreselijke stank van verbrand vlees in huis. Woedend schoot Pieter Bruylandt de chirurgijn aan, hem vragend met welk recht hij hem kwam lastig vallen, er aan toevoegend dat hij nooit zou toelaten dat een vreemdeleing hem, Pieter Bruylandt, de les kwam spellen. Onverstoord haakte de geneesheer de bewuste sabel van de muur. Toen Pieter op het punt stond zich op de chirurgijn te werpen traden de burgemeester Ph. Marginet, zijn adjunct Nerinckx en de veldwachters van Onkerzele en Geraardsbergen het huis binnen. Na een korte ondervraging, waarbij de beklaagden alle schuld bekenden, werden Pieter, Jeanne en Berlinda onder arrest geplaatst en naar Geraardsbergen afgevoerd. Acht dagen later overleed Katerina De Turck aan haar verwondingen.

HET ONDERZOEK

De destijdse onderzoeksprocedure zou onze huidige juristen met verbijstering slaan. Reeds op 15 november gaf de Oudenaardse Procureur des Konings Schuermans de onderzoeksrechter opdracht de beschuldigten in hechtenis te nemen op beschuldiging van MOORD ook al was het slachtoffer nog in leven.

Onmiddellijk bracht de magistraat Xavier Wolfcarius, vergezeld van zijn adjunct en twee geneesheren een bezoek aan het slachtoffer. Zij stelden vast: sporen van kneveling aan de polsen en de enkels, sporen van slagen met de sabel op de armen, zware brandwonden aan de voeten, benen en dijen. De ernst van de verwondingen deed het ergste

vrezen. Katerina bezweek dan ook op 22 november. Intussen waren de beschuldigen, per koets en onder bewaking van de marechaussee naar Oudenaarde overgebracht. De bewaking liet evenwel te wensen over. De beschuldigen hadden samen, in een kamer, in een herberg te Zottegem (1) de nacht doorgebracht. Aan de gevangenisbewaker had Bruylandt kortaf verklaard: "Wij worden beschuldigd een vrouw mishandeld te hebben - God weet waarom!"

Vermits zij ruim de tijd gehad hadden samen overleg te plegen trokken de beschuldigen tegenover hun ondervragers een ondoordringbare muur op. Zij wisten van niets. Katerina De Turck was nooit bij hun thuis geweest. De sabel die de chirurgijn had meegenomen behoorde hun niet toe. Na verklaard te hebben dat zij gevlucht waren, geterroriseerd door het gehuil van het slachtoffer, trokken de jongste dochter en de meid hun bekentenissen in en beweerden weggelopen te zijn om het gevloek van vader Bruylandt niet te horen en hielden staande dat Katerina gewoon bij de haard zat terwijl Berlinda wol aan het spinnen was. Het was duidelijk dat zij hun lesje geleerd hadden.

Door de magistraat belast met het onderzoek van Belinda stelden de geneesheer Van Cauwenberghe en de chirurgijn Tyman vast "dat zij leed aan een doodgewone kwaal van reumatischmatige aard met evenwel een langdurig genezingsproces, die door vooroordeel en onwetendheid tot een hekserijkwaad was opgedreven."

Berlinda ontkende ook een kwakzalver te hebben geraadpleegd, hoewel haar ouders dit wel toegaven. Zover stond het onderzoek, d.i. nergens.

INTERMEZZO

Nauwelijks had de nieuwe vorst in de Nederlanden de troon bestegen of hij zag een deel van de geestelijkheid, die haar oude privilegieën terug wilde, tegen de Grondwet in opstand komen. De bisschop van Gent, Mr. de Broglie, Fransman van oorsprong en onverzoenlijk, verbood de katholieken de door de wet voorgeschreven eed af te leggen. De regering beantwoordde de aanval met de middeleeuwse praktijken, waarin de koppige prelaat nog geloofde, aan de kaak te stellen. De "Vigilant" van Den Haag publiceerde een artikel waarin het bijgeloof in de diocees Gent scherp veroordeeld werd. De zaak van Onkerzele was een casus belli op hoog niveau geworden.

Waarschijnlijk van hogerhand geprest gebood de Prokureur Generaal Schuermans een onderzoek te stellen naar de "aanstichters" van de misdaad van Onkerzele. Schuermans begon dan ook zijn eigen onderzoek, parallel aan maar onafhankelijk van dat van onderzoeksrechter Wolfcarius. Hij begaf zich alleen naar de gevangenis om er de beschuldigen, volgens zijn eigen uitdrukking, "buitenrechterlijk" te ondervragen. Sluwer dan de onderzoeksrechter, vermeed hij zorgvuldig het over de feiten te hebben en beperkte zich uitsluitend tot het domein van het bovennatuurlijke.

Gevraagd of hij in het bestaan van heksen geloofde antwoordde Bruylandt heel naïef dat hij daar wel moest in geloven vermits er in zijn dorp een eeuw tevoren een heks verbrand was (2). Hij was er van overtuigd dat zijn dochter betoverd was. Er was trouwens een monnik bij hem gekomen om haar te exorciseren. Van stuk tot beetje begon hij toe te geven dat hij wel gedacht had dat Katerina De Turck een heks was, dat hij haar wilde doden, maar dat hij haar, nu ze overleden was, vergiffenis schonk. Trots op het feit dat hij, in één enkel onderhoud, bekentenissen had afgedwongen, gaf de Procureur de onderzoeksrechter opdracht de raadselachtige monnik op te sporen. Hij gaf hem zelfs een naam: Jozef Verbarkmoes.

(1) Waarom een omweg over Zottegem gemaakt werd is mij een raadsel.

(2) Hiervan is geen spoor teruggevonden. het lijkt mij wel zeer onwaarschijnlijk want met de verspreiding van de filosofie van de Verlichting raakte de hekserij langzaam in het verdoemhoekje van het simpel bijgeloof.

Volgens de burgemeester van Onkerzele ging het om een "voormalig Karmeliet", een vroegere Stevinist (3), die zijn kap over de haag had gegoid en nu van de uitbuiting van de goedgezindheid van de mensen leefde. De man werd nooit gevonden.

Pastoor Vanderschriek van Onkerzele had verklaard dat Bruylandt tijdens zijn bezoek aan de pastorie enkel gevraagd had even tot bij zijn zieke vrouw te komen, maar dat hij dat geweigerd had omdat er geen sprake geweest was van afname van de biecht of toediening van het sacrament.

De 32-jarige stukadoor Jozef Malherbe, die op dat moment in de pastorie aan het werk was, sprak deze bewering tegen. Hij verklaarde dat de pastoor hem, na het vertrek van Bruylandt, gezegd had dat men bezig was de echtgenote D'Haene als heks te verbranden, zonder er aan toe te voegen waar dat gebeurde. Dat hij daarop de pastorie had verlaten en hem, bij zijn terugkomst hetzelfde had verteld.

Opnieuw ondervraagd beweerde de pastoor dat Malherbe zich vergist had. Dat bedoeld gesprek had plaats gevonden na zijn bezoek aan het gezin D'Haene en niet na het vertrek van Bruylandt. Hij voegde er aan toe dat hij al een tijd wist dat de vader van Berlinda geloofde dat zijn dochter betoverd was, maar dat deze nooit enige allusie op vrouw D'Haene had gemaakt.

Aan de polemiek in de hogere sferen kwam ook geen einde. In een brief dd. 2 maart 1816 aan de bisschop van Gent schreef baron Goubeau, directeur van de erediensten, dat hij - de bisschop - zeker op de hoogte moest zijn van de verschrikkingen die op sommige plaatsen in zijn diocesis plaatsvonden. Dat vooral het droevig lot van de vrouw in Onkerzele hem moest getroffen hebben. Dat hij van oordeel was dat de vreedzame landlieden dienden gewaarschuwd te worden tegen de kuiperijen van sommige ellendelingen die het volk trachten te bedriegen en derwijze de onrechtstreekse oorzaak waren van vele onheilzame uitwassen en misdaden. Hij raadde de bisschop aan zijn herders een reeks sermoenen te laten geven om de gelovigen over de gevaren van het bijgeloof in te lichten.

In zijn antwoord dd. 11 maart 1816 drukte de bisschop zijn verwondering uit dat de baron het had aangedurfd hem instructies te geven in verband met zijn beleid van het diocesis ter zake. Hij betoogde dat iemand die zo wreed was een misdaad als deze te Onkerzele te begaan zeker niet naar de leerzame woorden van zijn pastoor zou gaan luisteren. Hij verklaarde voorts dat het uitsluitend de bisschoppen toekwam hun pastoors instructies te geven. Hij voegde er aan toe dat hij zich diep geraakt voelde door het feit dat de kranten zonder schroom en ongestraft de katholieke godsdienst konden bekladden... Dat het eerder de rol van de baron was hem te beschermen.

Goubeau maakte deze correspondentie over aan graaf de Thienne de Lombyze, minister van politie van de Zuidelijke Nederlanden, voorzien van deze commentaar: "Uit de brief van de bisschop van Gent ... blijkt duidelijk dat ik geen ongelijk had te zeggen dat er niets te verhoppen valt van een persoon die als onverzoenlijk principe heeft in alles tegen de regering te zijn."

HET PROCES

Op februari 1816 bracht Substituut van de Prokureur, M. Orts, de zaak voor de kamer van Inbeschuldigingstelling van het Hoog Gerechtshof te Brussel. De beschuldiging van vrijwillige doodslag was door het parket niet weerhouden. De drie beklaagden werden beschuldigd van:

(3) Stevinisme is een sekte die zich van het Rooms-Katholicisme heeft afgekeerd uit protest tegen het Concordaat tussen Napoleon en de Paus.

(4) Onuitgegeven brieven: Algemeen Rijksarchief. Documenten van graaf de Thiennes.

1. Op 14 november 1815 vrouw D'Haene wederrechtelijk in huis te hebben opgesloten, haar met de dood bedreigd en lichamelijk te hebben gefolterd.

2. Op dezelfde dag en op dezelfde plaats deze vrouw met voorbedachtheid verwondingen te hebben toegebracht die op 22 november 1815 haar overlijden tot gevolg hadden gehad.

De K.I.B. verwees de zaak naar de Assisen - bij vergissing werd ze naar het Assisenhof te Brugge gestuurd, terwijl zij manifest onder de bevoegdheid van het Hof van Gent viel. De verdediging trachtte later tevergeefs dit incident als een gebrek in de vorm aan te halen.

Op 2 maart 1815 begaf de voorzitter van het Tribunaal te Gent, A. Varenberg, daartoe gemandateerd door de Voorzitter van het Assisenhof, zich naar de gevangenis van Gent voor een laatste, wettelijk voorziene, ondervraging van de beschuldigten.

Bruylandt bleef bij zijn ontkenning; zijn vrouw echter liet haar koppige ontkenning varen en gaf toe dat vrouw D'Haene bij haar thuis gekomen was, dat er een ruzie was ontstaan in verband met een verkoop van kippen en dat vrouw D'Haene in haar woede in het vuur gesprongen was. Haar door de magistraat op de onwaarschijnlijkheid van het verhaal gewezen, ging zij tot volledige bekentenis over en bevestigde de verklaringen gedaan "in articulo mortis". Zij voegde eraan toe dat Katarina gezegd had: "Uw dochter zal genezen, maar ik zal sterven." Deze voorspelling kwam slechts gedeeltelijk uit want Berlinda Bruylandt overleed in het ziekenhuis op 5 maart 1816.

De datum van het proces naderde en de publieke opinie was nog niet gekalmeerd.

Op 11 MAART 1816 schreef de "Journal de Gand": Deze zaak zal een plaats vinden in de lange, betreurenswaardige geschiedenis van het bijgeloof. Ongetwijfeld zijn er nog personen die geloven in het bestaan van heksen, dit is van wezens die beschikken over bovennatuurlijke gaven en die de wetten van de natuur naar hun hand kunnen zetten om kwaad te stichten. Miserabel gebroed, ontstaan uit een dom bijgeloof, dat alles kan, behalve ontsnappen aan de brandstapel aangestoken door domme beulen... Dit ongelukkig bijgeloof bestaat nog zowel in de beschaafde als in de onbeschaafde landen. Het is een schande dat sommige Europese landen, die beweren beschaafd te zijn, in dit opzicht nog barbaarser zijn dan de meest onbeschaafde landen. Het is een plicht van allen die met openbaar onderwijs bezig zijn die vooroordelen met wortel en kruid uit te rukken. Er is in dit proces sprake van een zo revolterende wreedheid dat men geneigd is enkele verzachtende omstandigheden te zoeken. Zijn de beschuldigten misschien misdadigers geworden omdat hun blinde ouderliefde hun alle gevoel van waarde deed verliezen?"

De verdediging werd van rechtswege toevertrouwd aan een van de meest briljante advocaten van de Gentse balie: Meester J.B. Hellebaut.

Een van de grieven die tegen de Koning der Nederlanden aangevoerd werden was dat hij inzake pers- en politieke delicten het oordeel van de jury niet weer had ingesteld. Ook inzake criminele processen bleef de jury nog afwezig. Toen het proces op 13 mei 1816 een aanvang nam, bestond het Hof uit vier rechters van het Tribunaal van Gent onder voorzitterschap van raadsheer Van Cutsem van het Brusselse Hooggerechtshof. De debatten hadden achter gesloten deuren plaats. Vermits de beschuldigten uitsluitend hun Vlaamse dialect spraken, werden zij ondervraagd door een Gentse gerechtsdeurwaarder die als tolk werd aangesteld.

Meester Hellebaut pleitte schuldig maar trachtte de beklaagden ontoerekenbaar te doen verklaren. Het openbaar Ministerie, waargenomen door de magistraat Paradis, verzette er zich tegen dat er vragen zouden gesteld worden met betrekking tot de dementie van de beklaagden of tot de wettige verontschuldiging, zoals geeist door de verdediging. Destijds was het het Openbaar Ministerie dat de vragenlijst opstelde en ze het hof

voorlegde. Het hof aanvaardde de lijst.

Zestien getuigen werden verhoord, waarna het Hof zich terugtrok om te delibereren. Na twee uur viel het verdict: Pieter Bruylandt werd schuldig bevonden op alle punten; zijn vrouw Jeanne Spitaels werd schuldig bevonden aan het toebrengen van slagen en verwondingen die de dood tot gevolg hadden, maar zonder voorbedachtheid. Bijgevolg werd Bruylandt ter dood veroordeeld en zijn vrouw tot levenslange dwangarbeid, verzwaaard met de bijkomende straffen die nog uit de Middeleeuwen dateerden.

Op 23 september 1816 zag de Geraardsbergse Markt zwart van het volk. Om 13 uur besteeg Jeanne Spitaels het schavot. Vastgebonden aan een paal werd haar rechter-schouder gebrandmerkt met de letters T.F. (travaux forcés). Gedurende een uur bleef zij te kijk gesteld. Op een bord boven haar hoofd stonden haar wandaden vermeld. Daarna werd zij teruggevoerd naar de gevangenis. Nu kwam de beurt aan Pieter Bruylandt. Enkele minuten na 14 uur viel zijn hoofd in de mand. Recht was geschied. Zo kwam er een einde aan het drama dat drie mensenlevens had gekost.

In 1958 ging de historicus Carlo Bronne op zoek naar wat in Onkerzele nog over deze tragedie bekend was. In de Kampstraat 40, de nu gemoderniseerde woning van het echtpaar D'Haene - De Turck, vond hij twee nakomelingen van de familie D'Haene: de gebroeders Julien en Remi D'Haene. Via mondelinge overlevering waren die bekend met het drama. Hun verhaal stemde wonderwel overeen met de gegevens uit het gerechtelijk dossier. Zij voegden eraan toe dat zij, zowat een halve eeuw vroeger het relaas gelezen hadden in een krant die toen al twintig jaar oud was.

Het zou ons verheugen mochten wij, via onze lezers vernemen, of dit drama in Onkerzele nog gekend is en of er van beide families nog nakomelingen in leven zijn.

Leon DE COUVREUR

Bronnen:

- * Carlo Bronne: "Hommes de coeur et femmes de têtes"
uitg. Ad. Goemare, Brussel - 1958.
- * Rijksarchief Gent. Doc 2835. Assisenhof van Oost-Vlaanderen.
Thans bewaard in het Rijksarchief te Beveren-Waas.
- * Algemeen Rijksarchief. Papieren van Graaf de Thiennes.
Onuitgegeven brieven.